

PRATARMĖ

PERKŪNAS – VIENAS POPULIARIAUSIŲ SENOVĖS LIETUVIŲ DIEVŲ. ŠIS DIEVAS GANA GERAI IŠSILAIKĖ MŪSŲ TRADICINĖJE KULTŪROJE. JĮ LIUDIJA KALBA, TAUTOSAKA, ISTORINIAI ŠALTINIAI. Perkūnas ypač aktualus buvo ikikrikščioniškoje religijoje. Tačiau jis nėra visiškai išblėęs ir dabartinio žmogaus sąmonėje. Iki šiol mes jį minime priežodžiuose, patarlėse, keiksmuose, ne visuomet ir įsisąmonindami tų posakių tikrąją prasmę.

Perkūno kaip dievo viešpatavimo sfera – specifinė, glaudžiai susijusi su gamta. Perkūnas – tai visų pirma griaustinio ir žaibo dievas. Tokią jo prigimtį aiškiai atskleidžia lietuvių tautosaka.

Didieji dievai atveria tam tikrą jų sferai priklausantį vaizdinių pasaulį. Kiekvienas iš didžiųjų Dievų, religijotyrininko H. Lommelio teigimu, turi tam tikrą savo pasaulį (95, p. 8). Tą pasaulį Dievas atspindi ir reprezentuoja. Neabejotina, kad Perkūnas – ne šiaip sau dievas. Jis aprėpia išsamią mitinį universumą. Šiame darbe siekta atskleisti visą mitinį su dievu Perkūnu susijusį pasaulį. Perkūno pasaulis – tai tam tikras laikas, tam tikra erdvė, tam tikri šio dievo atributai, tam tikri santykiai su kitomis mitinėmis būtybėmis ir pagaliau – su žmogumi. Gilinantis į visa tai, norėta išsiaiškinti, kas yra tasai dievas Perkūnas, koks jo pobūdis, funkcijos bei vaidmuo, kokia jo vieta lietuvių mitologijoje.

Rašant šį darbą naudotasi istoriniu-lyginamuoju metodu. Kadangi Perkūnas yra indoeuropiečių kilmės dievas, ieškota paralelių mums giminiškų tautų tradicijose: latvių, slavų, germanų, taip pat senovės indų. Analogijų su Perkūnu pastebėta ir suomių, estų mitologijose. Lyginimai, įvairių tautų kūryboje pastebėti panašumai padeda rekonstruoti mitinius vaizdinius, nustatyti jų amžių. Remiantis šitokiais gretinimais taip pat mėginta atskleisti tiriamo objekto raidą, transformacijas.

Mitologija yra susijusi su kalba. Kalboje fiksuojami senosios pasaulėžiūros faktai. Todėl studijuoti vietovardžiai, gamtos objektų vardai, išsaugoję žodžio „Perkūnas“ šaknį. Aiškintasi žodžio „Perkūnas“ etimologija.

Tyrinėjime siekta išryškinti ne vien mitinių vaizdinių išorinį pavidalą, bet bandyta įsiskverbti į jų vidų ir atverti religinę esmę. Darbo autoriui ypač priimtina religijos fenomenologijos kryptis, susiformavusi religijotyroje XX a. pradžioje, kurios žymiausi atstovai – R. Otto, M. Eliadė. Šios krypties šalininkų vienas svarbiausių metodologinių reikalavimų – pasiekti religinio patyrimo branduolį. Tačiau svarbu pabrėžti ir tai, kad gili religinių reiškinių įžvalga neįmanoma be gero, išsamaus empirinių duomenų pažinimo. Todėl darant išvadas apie tiriamo objekto prigimtį, remtasi daugybe faktų. Religijotyryninko F. Heilerio teigimu, Dievo garbinimas ir santykis su juo vyksta tam tikromis prasminėmis formomis (53, p. 22). Dėl to toms „prasminėms formoms“ ir skirtas nemažas dėmesys.

Pateikiama Perkūno samprata – be abejo, tam tikra šio vaizdinio rekonstrukcija. Ją atkuriant remiamasi tik kai kuriomis išlikusiomis senojo pasaulėvaizdžio nuotrupomis. Tas nuotrupas įvairiai dėstant, derinant, jungiant, bandoma suformuoti bendresnę ir pilnesnę vaizdinio pavidalą. Atliekamos Perkūno vaizdinio rekonstrukcijos patikimumą patikrins laikas ir tolesni lietuvių mitologijos tyrinėjimai.

Šio tyrinėjimo medžiaga – visų pirma lietuvių tautosaka. Žinoma, studijuoti ir istoriniai šaltiniai, kuriuose minimas Perkūnas. Seniausi istoriniai šaltiniai, užfiksavę Perkūno vardą, siekia XIII a. vidurį. Ne visi rašytiniai šaltiniai yra vienodai patikimi. Todėl siekta kritiškai juos įvertinti. Kai kurių šaltinių patikimumas, juose randamų žinių tikrumas aptariamas šiame darbe.

Duomenys tyrimui daugiausia rinkti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne. Naudotasi šio instituto darbuotojų sudarytomis tautosakos katalogų kartotekomis: Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka, sudaryta B. Kerbelytės, Lietuvių patarlių ir priežodžių katalogo kartoteka, parengta vadovaujant K. Grigui, ir Lietuvių liaudies dainų katalogo kartoteka, sudaryta instituto darbuotojų kolektyvo. Susipažinta taip pat su Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus fonduose saugomais tikėjimais, liečiančiais griaustinio dievą. Lietuvių kalbos institute ieškota kalbinės medžiagos apie Perkūną: Vardyno skyriaus kartotekoje atrinkti vietovardžiai, susiję su Perkūnu. Be abejo, naudotasi ir visais prieinamais spausdintais šaltiniais, kuriuose kas nors publikuota apie Perkūną.

Rašant darbą daugiausia studijuota pasakojamoji tautosaka, ypač sakmės. Remiantis B. Kerbelytės sudaryta Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka, paskaičiuota, kad sakmių, kuriose Perkūnas figūruoja kaip vienas pagrindinių herojų, yra apie 20 siužetų tipų. Į šį skaičių neįtraukti tie sakmių tipai, kuriuose apie Perkūną tik užsimenama kaip apie gamtos reiškinių. Sakmių tipai apie Perkūną yra nelygiaverčiai variantų kiekiu. Kai kurie siužetų tipai turi po keliasdešimt variantų (iki 70–80); kiti – tik po kelis; pasitaiko ir tokių sakmių, kurių gyvuoja tik pavieniai užrašymai. Kai kurios sakmės išplėtoto siužeto. Kitos – trumpuotės, vos poros ar kelių sakinių ir veikia primena tikėjimus. Be abejo, išplėtoto siužeto sakmės paprastai būna patikimesni tautosakiniai kūriniai. Nelygiavertės sakmės ir archajiškumo požiūriu. Kai kurios jų turi atitikmenų kitų tautų folklore, jų vaizdiniai, motyvai gali būti siejami su indoeuropiečių mitologija. Kitos sakmės jau apipintos krikščionybės realijomis ar netgi patys siužetai paimti iš Biblijos. Greta Biblijos veikėjų čia minimas Perkūnas bei kiti senesnės religijos personažai.

Pasakų, kuriose Perkūnas yra vienas iš herojų, žinomi du tipai: „Žmogaus, Perkūno ir velnio draugystė“ (AT 1147*), „Velnius bijo muzikanto griaustinio“ (AT 1165). Kai kuriose kitose pasakose apie Perkūną arba apie griaustinį tik užsimenama (AT 465A, 1416A). Šiame tyrinėjime paliestos taip pat stebuklinės pasakos (AT 300, 300A, 301, 302, 315), kuriose, kaip manoma, galėjo išlikti kai kurių transformuotų mito apie griaustinio dievą ir jo priešininką relikty. Perkūnas minimas kai kuriuose mūsų padavimuose, dainose. Tačiau dvi mitologinės dainos, paskelbtos L. Rėzos, – „Mėnesio svodba“ ir „Aušrinė“, kuriose aptinkamas Perkūno vaizdinys, atrodo esančios ne visai autentiškos. Ši problema aptariama detaliau viename darbo skyrių. Apie Perkūną sukurta nemaža smulkiosios tautosakos – patarlių, priežodžių, mįslių, keiksmų. Be abejo, jais remtasi rašant šį darbą.

Atskirai reikėtų paminėti tikėjimus. Dažniausiai tai – vieno-dviejų sakinių teiginiai, atskleidžiantys liaudies požiūrį į vieną ar kitą mitinę būtybę, gamtos reiškinių. Tikėjimų apie Perkūną – gausu. Vien J. Balio publikacijoje „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“ jų užfiksuota apie 1000 (3). Kai kurie tikėjimai primena sakmių nuotrūpas. Tokie tikėjimai gali būti priskirti sakmėms, todėl pateikti konkretų užrašytų tikėjimų apie Perkūną skaičių yra sudėtinga.

Renkant medžiagą šiam tyrinėjimui, kaip jau buvo minėta, susidurta su labai rimta tekstų autentiškumo problema. Mat žinoma, kad apie Perkūną yra užrašyta ir ne visai patikimos tautosakos. Apie 1935 m. J. Balys, dirbdamas Lietuvių tautosakos archyve, išplatino anketą „Perkūnas ir

velnias“. Ją sudarė 28 klausimai apie Perkūną ir jo priešininką. Anketa, be abejo, atliko reikšmingą vaidmenį, paskatinusi atkreipti dėmesį į tokį svarbų lietuvių mitologijos personažą. Ketvirtajame šio amžiaus dešimtmetyje Perkūno vaizdinys Lietuvos kaime dar buvo gyvas. Aktyviai organizuojant tautosakas, susijusias su šia mitine figūra, rinkimą, užregistruota vertingų faktų, kurie būtų nuėję užmarštin. Tačiau laikui bėgant išryškėjo ir kai kurios neigiamos atlikto darbo ypatybės. Anketa daugiausia buvo platinama tarp tautosaką renkančių mokytojų ir moksleivių. Lietuvių tautosakos rankraštyne saugoma moksleivių užrašytos tautosakos, kuri pateikta su antrašte, kad tai yra atsakymai į anketos „Perkūnas ir velnias“ klausimus. Didžioji dalis šios tautosakos yra autentiška. Tačiau pasitaiko ir tokių duomenų, kuriais negalima visiškai pasitikėti. Kartais tai – pernelyg tiesmukiški pateikėjų atsakymai į anketos klausimus, be jokių pateikėjų komentarų, be platesnio konteksto. Tarp nepatikimų tautosakos užrašymų yra ir tokių, prie kurių pateikiama netiksli metrika: nepakankamai tikslūs duomenys apie užrašymo vietą, pateikėjus. Tad kaupiant medžiagą tyrimui, siekta atsijoti visus neautentiškus ar bent jau ne visai patikimus tautosakos tekstus. Siekiant patikrinti vieno ar kito tautosakos fakto tikrumą, ieškota jo atitikmenų – panašių tekstų, užrašytų kitoje vietovėje ir kito asmens. Jei tikrinamas kūrinys ne vienintelis, jei randama jo analogų, kūrinio galima pasikliauti. Sunkiau, be abejo, nustatyti pavienių užrašymų autentiškumą. Čia jau prireikia tam tikros tautosakininko nuojautos, patyrimo vertinant kūrinį, taip pat ir kai kurių kitų – užrašytoją bei pateikėją charakterizuojančių – duomenų.

Taigi šiame tyrinėjime atsisakyta visų tų tautosakos faktų, kurie nepatikimai charakterizuoja Perkūną. Lietuvių griaustinio ir žaibo dievą siekta atkurti tokį, koks jis išties egzistavo tam tikro laikotarpio žmonių pasaulėžiūroje.